

Tarım Ekonomisi ve Türkiye’de ve Bölgede Muhtemel Gelişmeler

Özet

Dünyada ve Türkiye’de tarım ekonomisi eski önemini kaybetmeye başlarken, iklim değişiklikleri, küresel ısınma, nüfus artışı, su kaynaklarının yanlış kullanımı, işsizliğin artması, uluslararası veya çok uluslu şirketlerin gıda güvenliğinde yarattığı sorunlar, en son Ukrayna -Rusya savaşı ve bölgedeki diğer savaşlar, ekonomistleri ve politikacıları tarım politikalarını yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Bu çalışmada, tarım ekonomisi ile ilgili kaynakların yeniden dağılımı, tarım arazilerinin verimliliğinin artırılması, üretilen malların dağıtımındaki lojistik sorunlar ve tüm bu faaliyetlerin ekonomik kalkınmadaki rolü ve sürekliliği üzerinde durulacaktır. Ülkeler sanayileşmeyi desteklerken tarım sektörüne neden önem verilmediği ve tarımın gerilemesinde hangi çevresel ve küresel faktörlerin rol oynadığı incelenecektir. Bu bağlamda ülkelerin ekonomik olarak gelişmesi, tarımsal nüfusun hızla azalması, köylerden kentlere göçün artması, tarım arazilerinin kalitesizleşmesi, son yıllarda çevre kirliliği ve küresel ısınmaya bağlı olarak verimliliğin düşmesi, kentleşme nedeniyle tarım arazilerinin toprak rantına maruz kalması, suyun öneminin artması ve tarım ürünleri ihracatı, iki ülke arasında önemli rol oynayan savaş, bölgemizde ve özellikle ülkemizde çok ciddi gıda sorunlarının ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Bu nedenlerle, özellikle Türkiye'nin, diğer ülkelerle birlikte tarım politikasını acilen yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Bu çalışmada da bu konuda önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tarım ekonomisi, Tarım politikası

Agricultural Economy and Possible Developments in Turkey and the Region

Abstract

While agricultural economy has begun to lose its previous importance in the world and Turkey, climate changes, global warming, population growth, misuse of water resources, increase in unemployment, problems caused by the international or multinational companies in food security, the most recent Ukraine-Russia war and other wars in the region have led economists and politicians to rethink their agricultural policies. In this study, redistribution of resources related to agricultural economy, increasing productivity of agricultural lands, logistic problems in distribution of produced goods, and the role and continuity of all these activities in economic development are going to be emphasized. While countries are promoting industrialization, why agricultural sector is not emphasized, and which environmental and global factors are involved in the decline of agriculture are going to be examined. In this context, with the economic development of the countries, the rapid decrease in the agricultural population, the increase in migration from villages to cities, poor quality of agricultural lands, decrease in productivity due to environmental pollution and global warming in recent years, the exposure of agricultural lands to ground rent due to urbanization, the increasing importance of water and the export of agricultural products, the war between two countries which play an important role, has shown that very serious food problems can arise in our region, and especially in our country. For these reasons, especially Turkey, along with other countries, needs to reorganize its agricultural policy immediately. In this study, suggestions are also going to be made in this regard.

Keywords: Agricultural economy, Agricultural policy

Prof. Dr. Dilek Yılmazcan (Maltepe University, Istanbul, Turkey)

OrcID: 0000-0002-1615-2979 **E-mail:** dilekyilmazcan@gmail.com

1 Giriş

Tarım ekonomisinin temel amacı, iktisat biliminin temel prensiplerinden hareket ederek tarım sektörünün gelişmesini ve sorunların incelenmesini açıklamaktır. Tarımı diğer üretim faaliyetlerinden ayıran iki temel özellik vardır. Bu özellikler tarımın kurumsal ve evrensel özellikleri diye ayrılabilir (Kazgan, 1977).

Tarımın evrensel özellikleri, ekonomik gelişmelerden ve ülkenin iktisadi ve siyasi sisteminden bağımsız olarak gelişirken; kurumsal özellikleriyse hem ekonomik sistemle hem de doğa şartları ile yakından ilgilidir. Bu tür bir ayırımı doğurduğu sonuçlar itibari ile farklılıklar gösterdiği için bize sorunları çözmeye yardımcı olacaktır.

Tarımın doğal koşullara bağlı olması ve kurumsal özellikleri, tarımı hem gelişmiş ekonomilerde hem de gelişmekte olan ekonomilerde diğer sektörlerle göre daha sorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle, gerek girdi fiyatlarının belirlenmesinde gerekse ürün piyasalarının düzenlenmesinde kamu müdahalesini zorunlu hale getirmektedir. Kamunun müdahale tedbirlerine “tarım politikası” adı verilmiştir. Tarım politikaları çerçevesinde dünyada ve Türkiye’de kamunun müdahale araçları nelerdir, bu araçların uygulanmaları sonucunda başarı oranı nasıl gerçekleşmiştir ve bu başarılar ülkeden ülkeye nasıl değişmektedir? Bunlar bu çalışma içinde yer alacaktır.

Günümüzde gelinen noktada, yaşanan iklim değişiklikleri, biyoçeşitlilik erozyonu, kimyasal tarım uygulamaları, küresel ısınma sonucu yaşanan kuraklıklar, küresel çölleşme gibi çok sayıda problem tarımı oldukça etkilemekle, bunun yanında uygulanan yanlış tarım politikaları da tarım üretiminde azalmaya yol açmaktadır. Önümüzdeki yıllarda tüm dünyada gıda krizleri beklenmektedir. Ayrıca Ukrayna-Rusya savaşı da bölgemizde tarımsal ürünlerin yetersizliğine ve lojistik problemlere yol açtığından, bu sorunu daha vahim hale getirecek gibi gözükmektedir.

Bu görüşler çerçevesinde öncelikle tarımın evrensel nitelikleri ile konuya açıklık getirmeye çalışılacaktır. Daha sonra tarımla ilgili problemlere değinilecektir. Çalışmada Avrupa Birliğinde, Türkiye’de ve Afrika ülkelerinde tarım politikalarının özellikleri sırasıyla açıklanacaktır.

2 Tarımın Evrensel Özellikleri

Bir ekonomide, üretim fonksiyonu girdilerle çıktılar arasındaki ilişkiyi açıklar. Bu teori normal üretim ilişkisi için geçerlidir. Tarımda ise kullanılan girdilerle birlikte üretimi belirleyen dış etkenler (exogen etkenler) oldukça fazladır. Bu nedenle, tarım sektöründe elde edilen üretim miktarı dışsal etkenler nedeniyle bölgeden bölgeye ve hava şartlarına bağlı olarak oldukça değişkenlik gösterir. Girdi-çıkıtı ilişkisinin belirlenememesi ortaya verim belirsizliğini çıkarmaktadır (Kazgan, 1977).

Bu çerçevede, tarım üretim fonksiyonunu belirleyen faktörler şöyle sıralanabilir (Kazgan, 1977):

a) Doğal faktörler: Ürünlerin yetiştirme döneminde doğal şartlar değişebildiğinden ürün fiyatları da o seneki verime göre artmakta veya azalabilmektedir. Çiftçinin doğal şartları her zaman önceden öngörmesi ürün yetiştirme dönemi uzun zaman alıyorsa mümkün değildir. Çünkü doğa şartları yıldan yıla önemli değişiklikler gösterebilmektedir.

b) Mevsimlik üretim: Tarım ürünlerinin özelliklerinden birisi de üretim sürecinin uzun bir zaman almasıdır. Stoklanan ürünler piyasaya tüketildikçe arz edilirler. Bazı ürünlerin üretimi ise mevsimlidir. Bir yılda aynı araziden birkaç kez farklı ürün alınabilmektedir. Üretimin taşıdığı bu özellik gerek işgücü arzını gerekse kullanılan girdilerin miktarını ve fiyatını etkilemektedir.

c) Bağlı ürünlerin çeşitliliği: Tarım sektöründe ve özellikle hayvancılıkta bağlı ürünlerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin sütü için beslenen bir koyundan sütün yanısıra et ve yünü gibi diğer ürünler de elde edildiğinden herhangi birinin fiyatı diğer ürünü de etkilemektedir. Böyle bir üretim fiyat değişikliklerine intibak etmeyi de zorlaştırmaktadır. Ayrıca hayvancılık sektöründe yem ve diğer kullanılan maddeler de bu ürünlerin fiyatını oldukça etkilemektedir.

3 Tarımın Toplumsal ve Kurumsal Özellikleri

Tarım üretimi diğer üretim dallarında da olduğu gibi piyasa koşulları ile yakından ilgilidir. Ekonomik piyasanın yapısı gereği tarımda arz ve talep de ona göre şekillenmektedir. Tam rekabet piyasasının koşulları açısından, tarımsal ürün arzı tam rekabet piyasasının bazı şartlarını yerine getirmektedir. Örneğin, “atomisite” şartı, homojenlik şartı, giriş-çıkış serbestisi gibi şartlar bazı değişikliklerle de olsa genelde sağlanabilmektedir. Ancak belirlilik ilkesini gerçekleştirmek zordur. Üretim faktörlerinin verimi ve ürün fiyatının gelecekteki belirsizliği, değişen hava koşulları ve dünya ekonomisindeki değişiklikler nedeniyle tarım ürünleri hakkında reelte tahminleri beklentilere cevap vermeyebilir.

Bütün bunların dışında her ülkenin milli geliri oluşturan kesimleri içinde tarım sektörüne verilen önem ve ülkelerin siyasi yapısı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok önemli farklılıklar göstermektedir. Tarımsal işgücünün kullanımı ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de farklılıklar göstermektedir. Gelişmişlik düzeyi kurumsal bir etken olduğundan toplumun yapısına göre ticari tarım kesimiyle sadece geçimini temin amacıyla yapılan aile işletmelerinin nüfus ve tarım içerisindeki ağırlıkları farklılıklar göstermektedir. Az gelişmiş

ekonomilerde tarımın hem nüfus içindeki payı hem de üretimdeki payı daha yüksektir. Ancak 1980-1990'lı yıllardan sonra bu ülkelerde de, başta Türkiye olmak üzere, tarımın ağırlığında önemli azalmalar görülmüştür.

Ücretli emek kullanan ticari kesim tarımında da, firmalar karlarını diğer sektörlerde olduğu gibi kar maksimizasyonuna göre belirlemektedirler. Tarım kesiminde sendikaların güçsüzlüğü ücretli emek kullanımında arz-talep tahlili yapılarak uygulanabilir. Örneğin ticari tarım kesiminde emeğin toplam talebi, işçi çalıştıran işverenlerin talep eğrilerinin toplamına eşittir. Ancak emek kullanımı arttıkça üretim de artacağından ürünlerin fiyatında düşme görülecektir.

Sanayileşmiş bir toplumda emek arz eğrisinin eğimi pozitifdir. Az gelişmiş ekonomilerde ise emek arzı dik bir doğru şeklindedir. Ancak, uzun dönemde sanayileşmiş ülkelerde emek arzı pozitif olmakla birlikte çok elastikdir.

Bu çok temel bilgiler ışığında, tarım ekonomisinin geçirdiği evreleri, Avrupa Birliği'nde, Türkiye'de ve az gelişmiş ekonomilerde incelemeye çalışacağız. Bu şekilde bir sıralama gelişmişlik düzeyine bağlı olarak yapılmıştır.

4 Avrupa Birliğinde Tarımın Gelişmesi

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar içinde en önemlisi Avrupa Birliğidir. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması sonucu ortaya çıkan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik topluluğu birleşerek 1967 yılında Avrupa Topluluğu adını almıştır. Avrupa'nın entegrasyon sürecinde amaca ulaşılmasında kullanılan araçlardan en etkili kuşkusuz Avrupa Topluluğu bütçesidir.

II. Dünya savaşından sonra uluslararası ticarete oluşan gelişmeler 1970'lere kadar devam etmiştir. 1970'lerden sonra büyüme ve gelişme yerini 1973 petrol krizinin de etkisiyle durgunluğa bırakmıştır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan küreselleşme, uluslararası ticareti yeni bir boyuta taşımıştır. Bu dönemde bölgeselleşme olgusu da ivme kazanmıştır. Bu arada çok sayıda bölgesel birleşmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu bölgesel kuruluşlar içinde şüphesiz en önemlisi Avrupa Birliğidir. Bugün Avrupa Birliği sadece birlik ülkeleri içinde karar alan değil, aynı zamanda bölge ülkeleri ile ilişkisi olan diğer ülkelerin siyasi ve ekonomik politikalarına da müdahale eden bir özelliğe sahiptir. Son olarak yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı ve sonrasında ortaya çıkan petrol ve gıda ürünleri krizinde taraf olarak yer almıştır. Dünya bu kriz sonrası petrol fiyatlarında ciddi bir artışla karşılaşmış ve ülkeler yüksek enflasyon tehdidi ile yüzyüze gelmişlerdir. Bu savaşın en önemli sonuçlarından bir diğeri ise, Avrupa'nın, Türkiye'nin ve Afrika'nın ciddi bir buğday ve sıvı yağ yokluğu ile karşılaşmasıdır. Bu da bize her ülkenin tarım politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda olduğunu göstermektedir. Savaşın bölgeye yayılması ise bu konuda tam bir felakete yol açacaktır.

Avrupa Birliği tarımın ne kadar önemli olduğunu daha 1970'li yıllarda görmüş, bütçe içinde en büyük payı tarım politikalarına ayırmış ve Birliğin gelirlerinin büyük kısmını tarıma yönlendirmişti. Birliğin 1990'lı yıllardaki bütçesi içinde Birliğin politikaları ile ilgili harcamalar içinde en büyük pay The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund'a (EAGGF), yani tarımsal harcamalara aitti.

Burada temel amaç ortak tarımsal politika reformunu gerçekleştirmektir (EU Commission, 1998). Tarımsal ürün seçimi, tarım ve ormancılıkta ürün izleme ve pazarlamanın geliştirilmesi ve kırsal alanda gelişmeyi teşvik etmek temel politikalar içinde yer almaktaydı. Görüldüğü gibi, Avrupa Birliği içinde yer alan ülkeler dünyanın en gelişmiş ülkeleri iken, tarımı gelişme ve büyümede temel hedef olarak seçmişlerdi.

EAGGF fonunun içinde nelerin olduğunu aşağıda inceleyelim (Yılmazcan, 1999):

Bu fon belli amaçlara uygun olarak ortak tarım politikasının yürütülmesi için yapılan harcamaları içerir. Bu amaçlar tarım verimliliğini artırmak, tarım toplumu için standart bir yaşam düzeyi sağlamak, tarım piyasasını düzenlemek ve makul fiyatlarla ürün arzını sağlamaktır. Bu harcamalar tahıl, pirinç, zeytinyağı, yağlı bitkiler, şeker, proteinli ürünler, tekstil ürünleri, ipek böceği, meyve, sebze, şarap, tütün, süt ve süt ürünleri ve her tür hayvan eti için destekleyici harcamalardır. 1990'lı yıllarda Birliğin bütçesinin üçte ikisi ortak tarım politikaları için harcanıdığından, bu durum üye ülkeler arasında bazı tartışmalara da yol açmıştır.

EAGGF ile yapılan harcamalar sonucu başarılı sonuçlar alınmış ve bu politikaların 2000'li yıllarda geliştirilerek devam etmesi öngörülmüştür. Bu tarihlerde bütçe harcamaları içinde yer alan yapısal fonların oranı %30'larda iken, ilerleyen yıllarda tarımsal başarılar sonucu yapısal fonlar ile tarıma ayrılan fonlar yer değiştirmiştir. Tarımsal politikaların başarısı sonucunda hem ürün fiyatları makul ölçülerde gerçekleşmiş hem tarımsal ürün miktarında çok ciddi artışlar olmuş, hem de tarımsal politikaların sonucunda istenen düzeye ulaşıncaya Birlik daha farklı alanlarda politikalara yönelmiştir.

Topluluğun harcamalarını finanse edebilmek amacıyla 1988 yılında Mali Reformla birlikte birliğin gelirlerinde önemli artış meydana gelmiş, vergilerle birlikte öz kaynaklar sistemi oluşturulmuştur. Tarımsal vergiler piyasa mekanizması içinde, üye olmayan ülkelerin tarım ürünleri ithalatı üzerine konulan vergilerdir. Bu vergilerin alınmasındaki amaç, ithal edilen tarım ürünlerinden vergi alarak iç piyasadaki ürün fiyatları ile ithal fiyatları arasındaki farkı gidermektir. Birlik üretim vergileri, depolama vergileri ve şekerli ürün vergileri ile şeker piyasasını

da düzenlemeyi hedeflemişlerdir. Ancak GATT Antlaşması ile tarımsal vergiler önemli ölçüde yer değiştirmiştir (Karluk, 2014).

	1988		1989		1990		1991		1992		1993	
		%		%		%		%		%		%
B1 EAAGF Garanti	27500	60.6	26741	57.6	27522	55.9	32516	54.8	33095	51.8	35052	50.8
B2 Yapısal İşlemler Balıkçılık Tarımsal ve Bölgesel İşlemler	8410.6	18.5	10303.8	22.2	12532.5	25.5	16034.2	27	1959.5	30.7	22451.5	32.5
B3 Eğitim, Gençlik, Kültür ve Diğer Sosyal İşlemler	180.5	0.4	234.1	0.5	284.1	0.6	382.8	0.6	502.3	0.8	536.1	0.8
B4 Enerji, Nükleer Korunma, Çevre	196.4	0.4	178.2	0.4	115.4	0.2	279.2	0.5	301.6	0.5	314.5	0.5
B5 Tüketici Korunması, İç Piyasa, Teknolojik Buluş, Avrupa Bilgi Ağı	162	0.4	2209	4.8	290.6	0.6	202.3	0.4	283.5	0.4	428.6	0.6
B6 Araştırma ve Teknolojik Gelişme	1075.2	2.4	1441.4	3.1	1727	3.5	2131.8	3.6	2438	3.8	2555.8	3.7
B7 Gelişmekte Olan Diğer Ülkelerle İşbirliği	1072.8	2.4	1240.5	2.7	1912.3	3.9	3594.4	6.1	3715.5	5.8	2997.3	4.6
B8 Topluluk İşlemlerini Destekleme Harcamaları							187.1	6.3	156.1	0.2		
B0 Geri Ödemeler, Rezerv ve Garantiler	4779.4	10.5	3912.2	8.4	2457.4	5	1291.6	2.2	853.3	1.3		
Garantiler İşlem Ödenekleri Top.	43648.3	95.7	44272.1	95.4	46841.2	95.2	56679.3	95.5	60937.9	95.4	65657.6	95.1
A İdari Ödenekler	1271.4	2.8	1417.4	3.1	1515.3	3.1	1719.5	2.9	1912.7	3	2283.6	3.3
Komisyon Toplam	44648.9	98.5	45689.5	98.4	48356.5	98.3	58398.7	98.4	62850.6	98.3	67941.2	98.4
Diğer Kurumlar	695.8	1.5	736.3	1.6	851.5	1.7	970.8	1.6	1056.5	1.7	1117.2	1.6
Toplam	45344.1	100	46425.8	100	49207.9	100	59369.6	100	63907	100	69058.4	100
	1994		1995		1996		1997		1998		1999	
		%		%		%		%		%		%
B1 EAAGF Garanti	37465	51.2	38425.5	47.5	41328	47.8	41305	46.3	41487	45.4	40940	42.2
B2 Yapısal İşlemler Balıkçılık Tarımsal ve Bölgesel İşlemler	23451.5	32.1	26638.1	32.9	29407.1	34	31838.5	35.7	33792.5	37	39250.9	40.5
B3 Eğitim, Gençlik, Kültür ve Diğer Sosyal İşlemler	529.3	0.7	730.8	0.9	819.7	0.9	793	0.9	778.3	0.9	772.2	0.8
B4 Enerji, Nükleer Korunma, Çevre	332.2	0.5	217.8	0.3	220.5	0.3	185.7	0.3	192.7	0.2	195.7	0.2
B5 Tüketici Korunması, İç Piyasa, Teknolojik Buluş, Avrupa Bilgi Ağı	552.3	0.8	829.3	1	824.9	1	986.7	1	950.6	1	1157.7	1.2
B6 Araştırma ve Teknolojik Gelişme	2553	3.5	2968.7	3.7	3183.2	3.7	3500	3.9	3476	3.8	3570	3.7
B7 Gelişmekte Olan Diğer Ülkelerle İşbirliği	2997.3	4.6	4385.6	6	5724.6	6.6	5899.5	6.6	5932	6.5	6199.8	6.4
B8 Topluluk İşlemlerini Destekleme Harcamaları			110	0.1	62	0.1	30	0.1	30	0.1	30	0.1
B0 Geri Ödemeler, Rezerv ve Garantiler	318	0.4	1870	2.3	827	1.0	415	0.5	337	0.4	346	0.4
Garantiler İşlem Ödenekleri Top.	69589.9	95.1	76884.6	95	82396.8	95.2	84853.4	95.2	86976.1	95.3	92467.3	
A İdari Ödenekler	2415.8	3.3	4008.3	5	2696.7	3.1	2798.1	3.1	2845.8	3.1	4435.1	4.6
Komisyon Toplam	72003.7	98.4	80892.9	100	85093.6	98.3	87651.5	98.3	89821.9	98.4		
Diğer Kurumlar	1163.2	1.6			1431.9	1.7	1485.5	1.7	1485.5	1.6		
Toplam	73166.9	100	80892.9	100	8625.5	100	89137	100	91307.5	100	96902.4	100

Tablo 1. Bütçe Harcamaları İçinde EAGGF'nin Yıllar İtibariyle Değişimi **Kaynak:** Yılmazcan, 1999

Tablodan da anlaşıldığı gibi EAGGF, yani Tarımsal Garanti ve Yönverme Fonu giderek artmıştır. Bu da bize Avrupa Birliğinin tarımsal politikalarına ne kadar önem verdiğini ve çiftçinin yaşam standartlarını artırmayı hedeflediğini göstermektedir. Avrupa Birliğinin 1950’li yıllarda 65 milyon hektar kullanılabilir tarım alanı olduğundan ve nüfusun %7’si oranında tarım nüfusu olduğundan, ortak tarım politikası ve tarım reformu yapmak zorunlu hale gelmiştir. Üye ülkeler arasında farklı tarımsal alanları aynı düzeye getirebilmek amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda, hem üreticilerin hem de tüketicilerin korunması sağlanmıştır. Bu çerçevede, birliğin tarım politikası üç temel ilkeye dayandırılmıştır: ortak bir pazar kurulması, topluluk tercihi ve finansal dayanışma.

Ortak tarım politikası çerçevesinde tarıma ayrılan kaynaklar artmakla birlikte Birliğin harcama kalemlerinde önemli değişiklikler yapılmış, tarım yine büyük pay olsa da (%40’ı geçmemek üzere) tarımla ilgili diğer alanlara kaydırılmıştır. Bu nedenle EAGGF rakamlarını 1999’da bırakarak tarımla ilgili diğer fonlara geçtik. Bu alanda yapılan reformlarla tarım ürünleri fiyatında rekabeti ve çiftçilere doğrudan yardımı esas alan, bunun yanında sürdürülebilir kalkınma ile çevre korunmayı amaçlayan tedbirler ön plana geçmiştir. Ekonomik uyum ve yapısal fonlar için her yıl bütçenin 1/3’ü bu kalemdaki harcamalara ayrılmaktadır. Birliğin “Gündem 2000” hedefleri çerçevesinde yapısal fonlarda (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarım Yönlendirme ve Garanti Fonu ve Balıkçılık Yönlendirme Mali Enstrümanı gibi) yeni bir yapılanma ile yardımlara devam edilmiştir. Yardımlar altı kalemden üç kaleme indirilmiştir. 2000-2006 yıllarını kapsayan mali perspektifte bütçenin 1/4’ü bu amaç için kullanılmıştır. Geri kalanıysa diğer yapısal fonlar için ayrılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2003).

Yeni perspektifte, tarım daha önce ayrı bir harcama kalemi iken ve bütçeden en yüksek payı alırken, artık tek başına bir kalem olmaktan çıkarılmıştır. Buna karşılık yeni perspektifte özgürlük, güvenlik ve adalet ön plana çıkarılmış ve siyasi hedeflere ağırlık verilmiştir. Topluluk, “Gündem 2000” ile küreselleşme karşısında tarımda hem rekabet gücünü artıracaklarını, hem de verimlilik artışına yol açacağı öngörmüştür. Böylece 2006 yılında Avrupa Birliği ortak tarım politikasında, tarıma yönelik olarak yapılan sübvansiyonlar bütçenin % 46.7’si kadar gerçekleşmiştir. Birliğin tarım için ayırdığı pay %67’lerde iken % 46’lara gerilemiş ve Birlik siyasi amaçlara daha çok pay ayırır hale gelmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004).

Birliğin ortak tarım politikasına %40 ayırdığı dönemde tarım geliri %1.6 ve tarımda istihdam %5 civarındaydı. Bu oranlar, bazı üye ülkelerin, tarıma çok fazla pay ayırırken, bunun milli gelire katkısının az olduğunu gerekçe göstererek karşı görüşler ileri sürmesine yol açmıştır. Böylece, 1962’de başlatılan ortak tarım politikasının, 2006’da hedefine ulaştığı düşünülmüş ve bu durum başka politikalara öncelik verilmesine sebep olmuştur. Tüm Birlik üyeleri Avrupa tarım pazarının bir parçası olarak ortak tarım politikasını uygulamışlardır. Ortak tarım politikasının üç boyutu olarak gelir desteği, pazar desteği ve kırsal kalkınma sağlanmıştır. Ancak tarımda öngörülemeyen ve tarımı etkileyen iklim ve su koşulları gibi bazı faktörler nedeniyle her zaman istenilen sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte Birliğin ortak tarım politikasının ne kadar başarılı olduğu ortadadır. Birlik sadece üye ülkeler için değil, diğer ülkeler için de büyük bir pazar oluşturmuştur.

Zaman içerisinde önemli değişiklik geçiren ortak tarım politikası çerçevesinde, 1.1.2018 tarihinde yeni bir tarım politikası düzenlenmiş ve bu politikanın 1.1.2023 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Bu politikalar için 2021-2027 tarihleri arasında 387 milyar Euro kaynak ayrılmıştır. Bu kaynak ayrılırken temel hedef, yeşil mutabakatın uygulanmasıdır. Organik tarım, biyoçeşitliliğin artırılması, çiftçilerin desteklenmesi ve tarımda inovasyonun artırılması gibi hususlar ön plana alınmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004).

5 Türkiye’de Tarım Politikası

Türkiye’de tarım dendiğinde devletle de, Türklerle de çok özdeşleşmiş bir durum ortaya çıkmaktadır. Türk devletlerin tarihini savaşlardan ve tarımdan ayrı düşünmek imkansızdır. Çünkü fetihler sonucu alınan topraklar mir’i sistem içerisinde hem tarımsal alan olarak değerlendirilmiş, hem de bu topraklar karşılığında asker yetiştirilmesi beklenmiştir. Osmanlı Devleti’nin en önemli gelir kaynağı da tarımdan alınan öşür vergisi olmuştur.

19. yüzyılda tarım kesiminin nüfus içindeki payı % 80’lerden fazlaydı. Bu dönemde aile içi tarımdan, gazar için üretimin yaygınlaşmasına geçiş en önemli değişiklik olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi tarımsal mallardan (tütün, üzüm, incir, ham ipek gibi) yapılan ihracatın artmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka özellik tarımda çalışan nüfusun artmasıdır. Demiryollarının artması da pazar için yapılan tarımsal ürünlerde artışa yol açmıştır (Pamuk, 2019).

I. Dünya savaşı öncesinde bugünkü sınırlarımız içinde mevcut alandan yapılan üretimin % 20’sinden fazlasının ihraç edildiği tahmin edilmektedir (Pamuk, 2019). Bu dönemde göze çarpan en önemli tarımsal özelliklerden birisi de bölgeler arası farklılıklardır. Tarımsal ürün ihracatı Batı Anadolu, Marmara, Doğu Karadeniz ve Adana bölgesinden yapılmıştır. Özellikle İzmir limanı ihracatta önemli rol oynamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka özellik, yabancılara toprak satın alma hakkı tanınmasıdır. İngilizler toprak satın alarak kapitalist çiftlikler kurmaya kalkışmış, ancak yeterli çalışan işçi bulamadıkları için başarılı olamamıştır. Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, ne yazık ki feodal düzenin hakimiyeti nedeniyle dışa açık bir tarım ihracatı fazla gelişmemiştir.

İngiliz kaynaklarından edinilen bilgilere göre, 1859-1860 yıllarında devletin en önemli gelir kaynakları aşar, domuz resmi, tütün resmi, balık avı resmi, orman ürünleri varidatı ve, devlet çiftlikleri gelirlerinden oluşmaktaydı

(Varcan, 2000). Vergilerin içinde en büyük pay aşar vergisinini. Bu da dönemin en önemli gelir kaynağının tarım olduğunu göstermektedir. Nitekim, aşar vergisi devletin tarımsal ürünlerden, onda bir prarında ve aynı olarak aldığı bir vergidir. 1838'den sonra zirai ürün ticareti serbestleştirildiğinden, devlet tekelleri ve devlet alımları önemli ölçüde tasfiyeye uğramıştır (Tabakoğlu, 1985). Tarımın modernleşmesi sonucunda kapitalistleşme için ortam hazırlanmıştır.

5.1 Cumhuriyet Döneminde Tarım

Cumhuriyetle birlikte 1923 yılından itibaren ülkenin kalkınma politikalarında önemli adımlar atılmıştır. 1923 yılında nüfus 12.6 milyonu ve nüfusun % 90'ı köylerde yaşıyordu. Uzun süren harplerin sonucu tarım kesiminde aktif çalışacak nüfusta önemli azalmalar meydana gelmişti. Ekonomide tarımın gayrisafi milli hasıla içindeki payı % 40'larda idi. O dönemde en büyük pay tarımdı. Bu da bize vumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin tam anlamıyla bir tarım ülkesi olduğunu göstermektedir.

Türkiye dünya ile de uyumlu bir şekilde 1923'ten 1980 yılına kadar farklı ekonomik modeller uygulamıştır. Bunlar sırasıyla, liberal ulusal ekonomi dönemi (1923-1933), devlet müdahalesi ile kalkınma dönemi (1933-1950), liberal ekonomi dönemi (1950-1960) ve planlı ekonomi dönemi (1960 -1980) olarak adlandırılabilir (Ertuna, 2009). 1980 yılından sonraysa Türkiye ithal ikame sistemini bırakmış ve küresel ekonomiyle bütünleşebilmek için yeni liberal ekonomiye geçmiştir.

İlk dönemde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan tedbirler çerçevesinde ülkenin sanayi toplumuna geçmesi için birtakım çalışmalar yapılmış, yabancı sermayeden uzak durulmuş, ancak bu dönemin sonuna gelindiğinde ülke ekonomisinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Tarımla ilgili alınan en önemli karar, 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Ancak bu verginin yerine uygun bir vergi getirilememiştir.

İkinci dönem olan 1933-1950 dönemi daha çok devletçi politikaların ve Keynesyen ekonomik modelin de bir ölçüde uygulandığı, sanayileşmeye önem verilen bir dönemdir. 1933'ten sonra, devlet öncülüğünde çok sayıda sanayi tesisi kurulmuş ve II. Dünya savaşına rağmen Türkiye çok ciddi bir kalkınma hamlesini gerçekleştirmişti. Tarım bu dönemde bir ölçüde sanayileşmenin gerisinde kalmıştır.

Liberal politikaların uygulandığı 1950-1960 dönemindeyse, serbest piyasa kuralları uygulamaya çalışılmıştır. Ancak artan yüksek enflasyon ve sabit kur ve faiz politikası tüm dengeleri bozmuş, devlet 1958 yılında moratoryum ilan etmiş ve yüksek devalüasyonla karşılaşmıştır. Bu dönemde ekonomide tarım kesimine verilen önem artmıştır. Marshall Yardımı ile sağlanan fonlarla tarım araçları ithalatının gerçekleşmesi, ekili alanların artmasına ve ürün artışına yol açmıştır. Böylece 1953 yılına kadar tarımsal üretim % 40 artmıştır. Son 200 yılda tarımsal üretimin bu denli hızlı artış gösterdiği bir dönem olmamıştır (Pamuk, 2019).

Ancak bu parlak dönem ne yazık ki uzun sürmemiş, tarıma dayalı büyüme politikası bazı zaaflar ortaya koymuştur. Tarım aynı zamanda iklim koşullarına da bağlı olduğundan, üretim bazı dönemlerde azalmaya başlamıştır ve ülke ekonomisi de giderek bozulmuştur. Bu dönem başlangıçta tarım ağırlıklı bir kalkınma programı iken devamı sağlanamadığından giderek ekonomik dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Ancak bu dönem, kırsal kesimde her zaman tarımın altın yılları olarak hatırlanmaktadır.

Planlı dönem olan 1960-1980 yılları arasındaysa kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise özendirici nitelikte olan planlar yapılmıştır. Başlangıçta ekonomi bir ölçüde düzelmiş iken 1973 Petrol Krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekati ve dünya ekonomik konjonktüründe de yaşanan sorunlar nedeniyle ekonomik dengeler tekrar bozulmuştur. 1960'lı yıllar planlı kalkınma modeli ile birlikte sanayi sektöründe önemli artışlara yol açmıştır.

1930'lardan sonra yeni toprakların üretime açılması ve tarımda makinalaşmanın artmasıyla, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına rağmen ülkede gıda sıkıntısı olmamış, kendi kendine yeten bir üretim dönemi olmuştur. 1960'lı yıllarda gübre kullanımının artması, traktör sayısındaki yüksek artış, sulama faaliyetlerinin artması, 1970'lerin sonuna kadar tarımsal üretimin ve kazançların artmasına katkıda bulunmuştur. Bu gelişmelerden feodal yapının bir türlü aşamadığı Güneydoğu Anadolu bölgesi yararlanamamıştır.

II. Dünya savaşı sonrasında, açık ve rekabetçi siyasal rejim, küçük ve orta ölçekli üreticilerin kentlere göç etmesine yol açmıştır. Bu göçler ülkenin iktisadi ve sosyal yapısında önemli sonuçlar doğurmuştur. Artık tarımdan imalat sanayine doğru bir yöneliş olmuş, kentleşme oranı çok hızlı artarken, tarımın iş gücü içindeki payı %80'lerden %50'lere düşmüştür. Tarımın GSYİH'deki payı da %42'den %25'e düşmüştür.

5.2 1980 Sonrası Uygulanan Neoliberal Politikalar

1980 sonrası Keynesyen politikalarından vazgeçilmesiyle, kamu harcamalarının kısıldığı, refah devleti politikalarından vazgeçildiği, özelleştirmelerin arttığı neoliberal iktisat politikalarına doğru yeni bir döneme girilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte iktisadi istikrarın ön plana alındığı dışa dönük ihracata öncelik veren ithal ikameci sistemden vazgeçilen bir düzene geçilmesi hedeflenmiştir. Tüm dünyada esen arza dayalı iktisadi görüş rüzgarları, ülkemizde de uygulamaya konulmuştur. ABD, İngiltere ve Türkiye de uygulanan bu yeni ekonomik model başlangıçta ihracatta önemli artışa yol açmış, 1987'ye kadar bir ölçüde ekonomik istikrar sağlamış, ancak 1987-2001 arasında yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar çok ciddi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. 1995'te AB ile imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması da Türkiye'ye fazla bir katkı sağlamamıştır.

2001 yılında yaşanan finansal kriz ülkeyi çok olumsuz etkilemiş ve siyasette önemli değişikliklere yol açmıştır. 2001 sonrası IMF'nin de öngördüğü politikalar çerçevesinde sıkı bir mali disiplin uygulanmış, özelleştirme artmış, enflasyon denetim altına alınmış ve ülke ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. Ancak 2008-2009 yılında başlayan küresel krizle birlikte ihracat ve yatırımlar azalmıştır.

Neoliberal politikalar tüm dünyada olduğu gibi bizde de yoksulluğu artırmış, bu durum sosyal politikalara ağırlık verilmesini sebep olmuştur. Tarım kesiminde IMF'nin de baskısıyla tarımsal destek uygulaması kaldırılmış, ancak yerine çiftçiyi koruyan ve verim artışı sağlayan yeni politikalar konulamamıştır. Kırsal alanda nüfus önemli ölçüde azalmış, kırsal alanlar yaşlı ve eğitimsiz kişilerin yaşadığı alanlara dönüşmüştür. Bu politikaların olumsuz etkilerini gidermek amacıyla bazı destek programları uygulamaya konulsa da pek etkisi olmamıştır.

1980'den 2010 yılına kadar nüfus hızla artarken tarımın iş gücü içindeki payı %50'lerden %25'e düşmüştür. Tarımın GSYİH'deki payı ise %25'ten %9'a düşmüştür. Bu veriler bize ülke ekonomisi içindeki tarımın payının çok azaldığını göstermektedir. Türkiye yurt dışından her türlü hububatı, meyveyi, sebze ve hatta samanı bile ithal eden bir ülke konumuna gelmiştir.

Ülkenin bir ithalat cenneti haline getirilmesi sonucu, tarımsal desteklerin de azalmasıyla yıllar önce üretimi kendi kendine yeten yedi ülkeden biri olan Türkiye, bugün pek çok gıda maddesini ithal etmektedir ve aniden ortaya çıkan Ukrayna-Rusya savaşı sonrasında ciddi bir sıvı yağ ve buğday krizi ile karşı karşıya kalmaktadır. İthalatın bu denli artması sadece gıda krizine yol açmamış, döviz kurlarında yaşanan artış sonucu bütçe açığının ve dış ticaret açığının da önemli ölçüde yükselmesine sebep olmuştur.

6 Afrika Ülkelerinde Tarım Politikası

Afrika ülkelerine genel olarak bakıldığında, ülkelerin büyük çoğunluğunun açlıkla mücadele eden, sanayinin neredeyse hiç olmadığı, tarımın da her bölgede yapılamadığı bir görüntüde olduğu görülür. Dünya geneli içinde yoksulluğun ve açlığın en fazla görüldüğü kıta Afrikadır. Yoksulluğun azaltılmasında tarımın etkin bir faktör olacağı bilinmekte ve çeşitli uluslararası kuruluşlar bu konuda çalışmalar yapmaktadır. IMF tarafından 2021 yılında yayınlanan bir raporda Afrika Kıtasında kısa ve uzun vadede yapılacak ekonomik reformlar içinde tarım sektörüne öncelik verilmiştir (IMF, 2021).

Osabohien vd. tarafından yapılan bir çalışmada, tarımsal kalkınmanın Afrika'da yoksulluğun azaltılmasında %13.74 ile %47.90 oranında bir etki yaratacağı öngörülmüştür (Osabohien, vd, 2019). Afrika yüzyıllardır çok geniş arazilere sahip olmasına rağmen, ekilebilir alanların fazla kullanılmadığı, sahip olduğu madenler nedeniyle emperyalist ülkelerin her türlü sömürsüne açık olarak kullanıldığı, yerli halkın ise ya Amerika'da ya da bizzat Afrika'da köle olarak kullanıldığı bir kıtadır. Tarım sadece istihdam sağlamada kullanılan bir sektör değil, tasarrufların, vergilerin ve kamu maliyesinin de başlıca kaynağıdır. Nijerya, Bostvana ve Güney Afrika dışında, Sahra Altı ülkelerin çoğunluğu tarım ülkesidir. Bu ülkelerde tarım gerekli altyapıya sahip olmadığından istenilen verim elde edilememektedir. Güney Afrika'da verilen özgürlük mücadeleleri, siyahların toprak sahibi olamamalarından da kaynaklanmış ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmeye devam edip etmeyeceklerini göstermiştir. Güney Afrika'daki ırkçı rejim ancak 1994 yılında çökmüştür. Bu zamana kadar, tarım ve madencilikle uğraşan seçkinler, siyahları düşük ücretlerle çalıştırarak yüksek gelirler elde ediyorlardı. Siyahlara %40 oranında teşvikler verilmesi 1997'de yapılan reformda öngörüle de, bugün bile istenilen sonuca ulaşamamıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2019).

Yoksulluk en genel tanımlamayla insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumdur ve çok boyutludur. Çok boyutlu insani gelişim endeksiyle, ülkelerin sağlık, eğitim ve gelir açısından gelişmişlik düzeyleri görülebilir. Afrika'da yoksulluk düzeyi en yüksek ve insani gelişim endeksi en düşük yedi ülke, tarımın GSYİH içindeki payı açısından aşağıdaki tabloda görülebilir (UNDP, 2020):

Ülke	Çok Boyutlu Yoksulluk	İnsani Gelişim Endeksi	Tarımın GSYİH İçindeki Payı (%)
Nijer	0.590	189	37.8
Çad	0.533	187	42.6
Güney Sudan	0.580	185	10.4
Burundi	0.403	185	28.9
Mali	0.376	184	37.3
Mozambik	0.411	181	26.0
Burkina Faso	0.519	182	20.2

Tablo 2. Afrika'da Çok Boyutlu Yoksulluk ve Tarımın GSYİH İçindeki Payı **Kaynak:** UNDP, 2020

Tabloda görüldüğü gibi, en yoksul ülkede yoksulluğun boyutu çok yüksekken, tarımın GSYİH içindeki payı da oldukça yüksektir. Afrika'da tarım arazileri konusu günümüzde başka bir boyuta taşınmıştır. Tarımda yaşanan olumsuzluklar gelişmiş ülkeleri farklı yollar ve yöntemler aramaya itmiştir. Gelişmiş ülkeler ve küresel güçler bugün ve gelecekte ortaya çıkacak gıda açığını yurt dışında, özellikle Afrika kıtasında uzun süreli toprak kiralama

veya satın alma yoluyla kapatmaya başlamışlardır. Dünya Ticaret Örgütünün raporuna göre, yabancı yatırımcılar yoksul ülkelerde tarım arazisi kiralamaya ve satın almaya çalışmaktadır. Bu rapora göre, satın alınan ve kiralanan toprakların miktarı 47-56 milyon hektar arasındadır. Liberya'da tüm tarım arazileri yabancılar tarafından işletilmektedir. Mozambik'te verimli tarım arazilerinin %29'u yabancılara aittir (WTO, 2013).

Bu ülkeler, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, yoksulluk sıralamasında en altta yer alan ülkelerdir. Bu toprakları satın alan ülkelerin başında İngiltere, ABD ve Çin gelmektedir. Kongo, Endonezya, Filipinler ve Sudan ise en çok topraklarını kiraya veren ülkelerdir. Kongo 8.1 milyon hektarı, Endonezya 7.1 milyon hektarı, Filipinler 5.2 milyon hektarı, Sudan ise 4.7 milyon hektarı ya kiraya vermiş ya satmıştır (WTO, 2013).

İngiltere'nin tarım arazisi ada ülkesi olması nedeniyle yeterli olmayabilir. Ancak ABD ve Çin çok büyük yüzölçümüne sahip olan ülkelerdir. Bu emperyalist ülkelerle birlikte çok geniş tarım arazisine sahip olan Türkiye de bu yoksul ülkelerde toprak kiralama yoluna gitmektedir. Ukrayna, Latin Amerika ülkeleri, Venezuela ve Sudan'da tarım arazilerinin kiralandığı bilinmektedir. Türkiye'de üretim açığı olan ayçiçeği, mısır, pamuk, susam, şeker kamışı, buğday gibi ürünlerin bu ülkelerde üretileceği resmi otoriteler tarafından açıklanmıştır.

7 Sonuç

Tarım geçmişte ülke ekonomilerin temelini teşkil ederken, sanayi devrimi ile birlikte sanayinin gelişmesi, ülke nüfusunun tarımdan sanayiye kayması ve tarımda makinalaşma sonucu verimin artması ülkelerin de farklı gelişme modelleri aramasına yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyıldan sonra gelişmiş ülkeler tarımı ikinci plana atmıştır. Avrupa Birliği bu dönemde tamamiyle gelişmiş ülkelerden ibaret iken, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile birlikte genişlemiş ve tarıma büyük önem vermiştir. 1962 yılından itibaren Topluluk Ortak Tarım Politikası, tarımın gelişmesine, çiftçilerin hayat standartlarının artmasına ve Avrupa'da tarım ürünleri bolluğuna yol açmış, gıda krizi gibi bir problemle karşılaşılmamıştır. Daha sonra kaynaklarını tarımdan ziyade yapısal fonlara ayırmışlardır.

Türkiye'nin tarım geçmişine bakıldığında, ülkenin tarım ülkesi olduğu kabul edilmekle birlikte, 1950-1960 dönemi dışında tarım politikalarına ağırlık verilmemiş, bazı palyatif tedbirlerle yetinilmiş ve tarım kendi haline bırakılmıştır. Ayrıca son elli yılda yaşanan iklim değişiklikleri, biyoçeşitlilik erozyonu, arazi bozulması, kuraklık ve kötü su kullanımı toprakların giderek çölleşmesine yol açmıştır. Bu durum gelecekte ciddi gıda krizleri ile karşılaşabileceğimizi bize göstermektedir. Günümüzde kurak alanlar toplam karasal alanların yarısına ulaşmak üzeredir. Erozyon yoluyla arazi bozulması çok artmıştır. Dünya nüfusunun 1/4'ü çölleşmiş bölgelerde yaşamaktadır. Çevre kirliliği inanılmaz ölçüde artmıştır. Kişi başına düşen temiz içilebilir su miktarı azalmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de kırsal kesim nüfusu çok azalmış, köyden kente yapılan göçler nedeniyle tarımda çalışacak işgücü azalmış, ancak şehre göç eden bu nüfus için de yeterli istihdam sağlanamamıştır.

1980 sonrası ekonominin dışa açılması, ihracatı artırmakla birlikte, ithalatı da çok artırmıştır. Tarımsal desteğin yeterli olmaması, ciddi bir tarım politikası hazırlanıp uygulamaya konulmaması, her tür gıda maddesinin ithal edilmesi sonucunda tarım bugün gelinen noktada yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Verimli toprakları ve iş arayan ama bulamayan ciddi bir nüfusu varken, kendi köylüsü açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşarken Türkiye'nin yurt dışında tarım arazisi kiralaması kabul edilebilir bir politika değildir.

Afrika ülkelerinin arazilerinin çok gelişmiş ülkeler tarafından kiralanması da çok ciddi sonuçları olabilecek yeni bir tür emperyalist yöntemdir. Kendi halkları, çocukları açlık ve sefalet içinde yaşarken, ülkelerinde üretilen ürünlerin başka ülkelere gitmesi çok ağır bir problemdir.

Gıda krizinde başka ülkelere güvenmenin ne kadar ağır bir sonucu olduğunu gösteren yeni bir gelişme de Ukrayna-Rusya savaşıdır. Bölgenin tahıl ihtiyacını karşılayan Ukrayna ve Rusya, hem üretim hem de lojistik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin eğer Ukrayna'da kiralandığı toprak varsa o topraklar nasıl ekilip biçilecektir? Büyük bir göç yaşadıkları için kimler çalışacaktır? Ayrıca ürün taşıyan gemiler buldukları yerden ayrılmamaktadır. Sonuçta, iki ülkeden gıda temin eden ülkeler gıda sıkıntısı ile karşılaşacaktır.

Avrupa Birliği'nin 60 yıl önce gıda gerekliliğini görerek çok ciddi tedbirler aldığı bir dönem yaşanırken, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin ciddi tedbirler almadığını görmek çok üzücüdür. Türkiye kendi kendine yeten ve çok çeşitli ürün yelpazesine sahip bir ülkeyken, özellikle 1980 sonrası dönemde gerekli tedbirlerin alınmadığı bir ülke olmuştur. Bu yaşanan krizden sonra uzun vadeli gerekli ekonomik tedbirlerin alınması umulmaktadır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Robinson, J.A. (2019). *Dar Koridor*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Ertuna, Ö. (2007). *Yeni yüzyılın eşliğindeki Türkiye ekonomisi*. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- EU Commission (1998). *The Community Budget, Facts in Figures*. Office for Official Publications of the European Communities, Lüksemburg.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2004). *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası*. İKV Yayınları, İstanbul.

- IMF (2021). *Regional Economic Outlook, Sub-Saharan Africa*. IMF Yayını, Washington.
- Karluk, R.S. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Kazgan, G. (1977). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Osabohien, R., Matthew, O., Gershon, O., Ogunbiyi, T., & Nwosu, E. (2019). Agriculture development, employment generation and poverty reduction in West Africa. *The Open Agriculture Journal*, 13(1).
- Pamuk, S. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- UNDP (2020). *Annual Report*. Birleşmiş Milletler Yayını, New York.
- WTO (2013). *World Trade Report*. WTO Yayını, Cenevre.
- Varcan, N. (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları*. Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Yılmazcan, D. (1999). *Avrupa Topluluğu Bütçe Politikası*. Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul.